

Л.Н. Асанова,
педагогика илимлери намзети,

Къырымтатар тили ве эдебияты оджаларына расткельген базы къыйынлыкълар ве оларны чезюв ёллары

Якъында 2-инджи курс студентлери ярдымынен мектеп оджалары арасында сорап кечирдик. 30-дан зияде педагог къатылды, бир сыра суаллерге джевап бердилер. Суаллер арасында: «Ишинъизде насыл къыйынлыкъларгъа расткелесиз?», - деп сорадыкъ. Чешит тюрлю джеваплар олды, мисаль оларакъ: *«окъув-методик эдебият етмей, мектеп дерсликлери кереги дайын саде севиiede дегиль; сыныфымызда донатув ёкъ, китапханемизге неширлер - газета, журналлар керек; ана тилимизде электрон малюматкъа мухтаджмыз, къырымтатар тарихы акъкъында китаплар керек; языджыларнынъ эсерлери, дерсликлер аз; эр бир талабеге лугъат ве бала китаплары етишмей; сыныфымызда компьютер ёкъ; энъ эсасы - дерслерге окъув планында айырылгъан саатлар азлыкъ эте»* ве башкъалары.

Шубесиз, бу пек актуаль, чезмеси зарур олгъан меселелер. Лякин олардан чокъусыны оджалар озълери чезип оламаз. Хусусан, саатлар (дерслер) ве дерсликлер азлыгъы проблемасы оджаларны пек раатсызлай, онынъ акъкъында Къырым Тасиль назирлигинде ве нешриятта чалышкъан месулиетли хадимлерге изаатларны бермесини риджа этемиз, олардан джевап кельсе - меджмуамызда мытлакъа басармыз.

Бу макъаледе исе мен оджалардан сыкъ эшиткен меселелер боюнджа тевсиелер бермеге тырыштым. Эльбетте, толу джеваплар дегильдир, садедже озъ фикирлеримни ифаде эттим.

1. Сыныфта талабелернинъ къырымтатар тили боюнджа бильгилери пек фаркълана: кими яхшы лафэте, кими ич те бильмей. Айны дерсте эписинен насыл чалышмакъ мумкюн?

Окъув йылынынъ башында талабелерни бильги севиесине коре айры группаларгъа больмек керек. Оларнен башта фаркълы программалар боюнджа чалышмагъа тевсие этиле. Тиль бильмегенлернен 1-инджи сыныф ичюн «Алыштырма (иш) дефтери эсасында чалышмакъ мумкюн. Биринджи сыныф ичюн «Къырымтатар тили» дерслиги олса, даа яхшы (къуллаанмаларнынъ муэллифи Асанова Л.Н.). Сейран оджа Усеинов язгъан ана тили огретюв китаплары («Изучайте крымскотатарский языкъ», «Самоучитель крымскотатарского языка») буюклерни огреткенде пек ярдым эте. Бу ве даа бир сыра къуллаанмаларнынъ, ресимли лугъатларнынъ

ярдымынен бала сыкъ раст кельген эсас сёзлерни ве грамматик къалыпларны оргенип менимсер. Къалгъан балаларнен сыныф программасы эсасында чалыша билесиз.

Бир-эки ай бойле окъутып балаларнынъ бильги севиеси бири-бирине якъынлашкъан сонъ, бутюн сыныфнен айны ишни алып бармакъ мумкюн, тек вазифелер фаркълы олмалы: мисаль оларакъ, ана тилинде яхшы лаф эткенлер текстни гъайрыдан айтсалар, алчакъ севиiede бильген талобелер метинни окъуп терджиме этеджеклер. Эгер грамматик материал огренильсе, зайыф талобелер материалны тек амелий севиiede менимсейджеклер, яни олар къайдени эзберлемейип, огренильген шекиллерни нутукъта къуullanмалы.

2. Огренильген эдебий эсерлерде нек чокъ янъы сёзлер раст келе. Оларны дерсте балаларгъа анълаткъандже, вакъыт кете, эсерни талиль этмеге этиштирамаймыз.

Программа боюнджа огрениледжек эдебий эсер талобелер ичюн муреккеп олса, къыйын вазияттен чыкъмакъ ичюн эки ёл бар, деп саям: я да айны яызджынынъ башкъа эсерини алмакъ, я да программада олгъан эсерни саделештирмек керек: бутюн эсерни дегиль де, онынъ парчасыны окъумакъ, къалгъан сюжетни къыскадан конспект шекилинде бермек мумкюн. Эдебий эсерни адаптация этмеге тевсие этиле, яни сийрек раст кельген, эскирген сёзлер ерине земаневий тильде къуullanылгъан лексиканы кирсетмек мумкюн. Бойле этильсе, метин къолайджа менимсениле ве талильге де вакъыт къала. Талиль дегенде биз эсернинъ мевзусыны, гъаесини бельгилемекни козьде тутамыз, къараманларнынъ характеристикасы бериле, эсернинъ бедий хусусиетлери къайд этиле. Бу талиль башта агъзавий шекильде ола, сонъ талильнинъ къыскаартылгъан текстни талобелер дефтерге де яза билелер. Язылгъан материалны олар келеджек дерске къолайджа огренип келирлер.

3. Саатлар (дерслер) нек аз. Юкъары сыныфларда афтада бир дерс кечириле: бир афта тильден дерс олса, экинджи афта эдебияттан бир дерс кечириле. Програмадаки эдебий эсерлерни окъуп этиштирамаймыз.

Фикиримдже, саатлар меселеси ресмий шекильде чезильмегендже, юкъары сыныфларда тиль дерслери ерине чокъча эдебият дерслерини кечирмеге тырышмакъ керек. Не ичюн десенъиз, тиль мевзулары юкъары сыныфларда энди текрарлана, эдебияттан исе янъы эсерлер огрениле. Нутукъ инкишафы дерслерини чокъча кечирмек керек. Бу акъта оджаларнынъ ве усулджыларнынъ фикирлерини бильмек истер эдик, меним фикиримнен разы олмагъанлар, табий, олур. Оларгъа озь теклифлерини язмасыны риджа этемиз.

4. Ана-бабалар оджагъа ярдым этмейлер, балаларынынъ къырымтатар тили боюнджа бааларынен меракъланмайлар.

Ана-бабаларны джелъп этмек ичюн оджагъа чокъча чешит сыныфтан тыш тедбирлер кечирмек керек, деп тюшюнем. Ве бу тедбирлерге ана-бабаларны давет этмеге аркет этинъиз. Олар тедбирде озъ эвлядынынъ чыкъышыны корип, башкъа талелелернен тенъештирелер, оны даа яхшы иштирак эткенини истерлер ве къырымтатар тили дерслерине чокъча дикъкъат айырырлар. Байрамдаки базы вазифелер, викториналар махсус ана-бабалар ичюн тешкиль этмек мумкюн, олар озъ бильгилерини нумайыш этсинлер. Бойлеликнен, ана тилини огренювге бир сильтем олур. Тедбирлерни азырланувгъа да ана-бабаларны джелъп этинъиз.

5. Дерсликтеки базы метинлерни бегенмейим, меракъсыз, насыл талиль этеджегини де бильмейсинъ.

Бойле алда, фикиримдже, метинни денъиштирмек мумкюн. Керек олса, методистнен келишмек, денъишювге онынъ разылыгъыны алмакъ мумкюн. Тамам шу макъсаднен - дерсининъ мундериджесини зенгинлештирмек ичюн - биз меджмуамызгъа чешит метинлер – тарих, санат, адетлеримиз акъкъында - кирсетемиз. Балаларнынъ истеклерини козьде тутмакъ керек: оларны не меракъландыра? Не акъкъында окъумагъа истейлер, насыл меселелерни музакере этмеге азырлар? Мен базы вакъытлары студентлернинъ озълеринден сорайым: «Не акъкъында инша язмакъ истейсиз?» Кимерде олар бир къач мевзуны айталар. Бойле алда: «Ким насыл мевзунен меракъланса, онынъ боюнджа инша язсын», - дейим.

6. Талелелер дерсте оджаны динълемейлер, низам ёкътыр.

Мында чокъ себеп ола билир. Тюзетюв ёллары да фаркълы. Биринджиден, дерс меракълы олмакъ керек. Янъы малюматларны тариф эткен метин устюнде чалышув, бу текст эсасында субет гъает файдалы ола. Музакере девамында талелелер бир де бир проблема акъкъында озъ фикирлерини бильдирмеге севелер. Башлангъыч сыныфларда чешит оюнлар, эгленджели мешгъулиетлер, булмачалар кечирмели, амма олар оретиджи вазифелер олмалы. Экинджиден, талебе озъ ишининъ нетиджесини коръмек керек. Эр дерсининъ сонъунда эр талеленинъ ишине кыймет кесильмели.

7. Талелелер къырымтатар тилини огренмеге истемейлер.

Бу, эльбетте, бизим земаневий фаджиамыз. Меним фикиримдже, оджагъа пек чокъ шей багълы. Не ичюн десенъиз, мектеп программалар чокъусы алларда талелелер ичюн муреккеп, оджалар талелелернинъ бильги севиесини козьге алмайып оларнынъ бильгилерине ляйыкъ олмагъан материалны бермеге меджбурлар («Программанынъ талаплары», - дейлер), ве берильген метинлерде чокъусы сёзлер анълашылмай.

Занымджа, оджада материалны денъиштирмеге ве сыныфтаки талебелерге лаякъ союны сечип алмагъа акъкъы олмалы. Демек, биринджиден: пек чокъ янъы сезлер олмайджакъ, экинджиден: балалар ичюн меракълы текст олмалы. Кечирильген соравлар косътере ки, талебелер тарих акъкъында, къараманларымыз, адетлеримиз, медениетимиз акъкъында бильмеге истейлер. Бойле метинлерни газета ве журналларда тапмакъ мумкюн. Учюнджиден: дерсте чокъча коръгезме, техник васталарны къуullanмалы. Земаневий балалар эвде интернеттен къуullanалар, дерсте де биз компьютерни, мультимедиа васталарыны радио ве телевизион яйынларны файдаланмагъа керекмиз. Талебелер арасында сорав кечиргенде, «Дерслерде сиз ичюн не, насыл вазифелер меракълы?» суалине олар: «Презентациялар, фильмлер, булмачалар, оюнлар, диалоглар», - деп джевап бердилер.

Диалоглар узеринде иш пек муимдир, чюнки бу вазифе ярдымынен балалар кунъделик яшайышта къонушмагъа огренелер. Диалоглар меракълы, файдалы олмасы ичюн эвельден талебелерге чешит лакъырды вазиятлерде керек олгъан сёзлерни, ибарелерни огретинъиз.

Дерске материал (джумлелер, метинлер, шиирлер, тюркюлер) сечип алгъанда, талебелерде миллий гъурур, ватанперверлик дуйгъуларыны тербиелемеге аракет этмек керекмиз. Табий ки, балалар ана тилимизни урьмет этип севселер, оны даа яхшы огренмеге истерлер.

8. Дерсликлер, лугъатлар, окъув-усулий материаллар пек аз.

Дерсликлер ве китаплар меселесини Тасиль назирлиги севиесине котермек керек. Дерсликлер эр йыл басыла. Не ичюн етишмей? Анги дерсликлер керек? Оларны насыл алмакъ мумкюн? Бу суаллерге, уют этемиз ки, Тасиль назирлиги ве нещрият хадимлери меджмуамызнынъ саифелеринде джевап берип олулар. Бельки, вакъытындже чешит метинлернинъ копияларыны япып чалышмакъ мумкюн. Дерсликлер меселесини чезмек ичюн ерли меджлисни, джемаатны джелъп этмеге тырышынъыз. Бельки, спонсорларны тапып базы китапларны сатып алмакъ мумкюн.

9. Балалар къоранталарда ана тилинде лаф этмейлер.

Аиледе тиль меселесини чезмеге пек къыйын. Адамлар насыл тильде къолайджа, онда лаф этелер. Лякин оджанынъ мында да файдасы ола билер. Талебелерге эв вазифесини бергенде кимерде ана-бабаларнынъ ярдымы козьде тутулсын. Мисаль оларакъ, къорантанынъ тарихы, шеджере тизюв вазифеси, къартана-къартбабаларнынъ икяелери, ана-бабаларнынъ зенаатлары акъкъында инша язув вазифелери къорантада ана тили муитини яратмагъа ярдым этерлер. «Аиле дегерликлери», «Татлы сес»

конкурсларында иштирак этюв, чешит миллий ве дин байрамларына берабер азырланув ве башкъа тедбирлер кырымтатар тилини огренмек ичюн сильтем ола биле. Талелерден «Сизинъ фикиринъиздже, ана тилини даа яхшы огренмек ичюн не керек?» сорагъанда, олар: «АТР каналыны чокъча бакъмакъ», - деп джевапландылар. Телевизион яйыларнен багълы олгъан вазифелер бермек мумкюн, мисаль оларакъ: белли бир программаны бакъып, онынъ акъкъында озъ фикирлерини, теэссулатларыны тариф этинъиз.

Оджалар экинджи тарафны да козьде тутмалы: талелер ана-бабаларнен кырымтатар тилинде сербест къонушмасы ичюн оларгъа зарур сёзлерни, ибарелерни огретмек керек. Шу макъсаднен къорантада сыкъ олгъан лакъырды вазиятлерни белгилемек керек, мисаль, софра башында субет, буюклерге ярдым этюв, бита-къартбабанен субет, тюкянда урба алув, зенаат сечип алув ве иляхре. Бойле диалогларны сыныфта саналаштырмалы.

Ана тилинде къонушкъан къоранталарны бир де бир усулнен къанаатлендирмек мумкюн. Мисаль, мектеп газетасында олар акъкъында макъале, ана-бабаларнынъ топлашувында макътав сёзлери, такъдирлев ве иляхре.

10. Дерслерни эки тильде (рус ве ана тилинде) кечирмеге меджбурмыз.

Бедий эсерлерни, терен анылатып фикир юрютмек ичюн, рус тилине терджиме этмеге керек ола.

Садедже эсерни алынъыз, амма рус тилини къошмамагъа тырышынъыз. Тюрк оджалары насыл этип бизим балаларымызгъа озъ тилини огретелер? Олар русча бильмейлер де. Талеве озъ фикирини анылатмакъ ичюн тюрк тилини огренмеге меджбур ола. Бизге де ойле япмакъ керек.

Урьметли оджалар! Сизни олгъан проблемлерге багъышлангъан субетке давет этем. Бельки, сиз башкъа теклифлер, тюшонджелер къошарсыз? Теджрибенен пайлашып, эпимиз бильги ве амелият тарафындан зенгин олурмыз. Келинъиз, озъ суаллеринъизни, тевсиелеринъизни язынъыз, я да телефон ве интернет вастасынен бильдинъиз. Сизинъ фикиринъиз эр кес ичюн пек кыйметлидир!

Кечирильген дерслеримиз семерели, файдалы олсун, талелер бегенсинлер, истекнен окъусынлар - бу бизим къолумыздадыр. Ич олмадым, буны беджерсек, ана тилимиз ичюн, халкъымыз ичюн буюк бир вазифемиз, бизим иссемиз олур эди. Биз буны япмасакъ, ким япар, сайгъылы зенаатдашлар?!